

บทที่ ๒

มรรคมืองค์ ๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้มุ่งศึกษามรรคมืองค์ ๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทโดยมีการศึกษาแบ่งออกเป็น ๕ ประเด็น คือ (๑) ความหมายของมรรคมืองค์ ๘ (๒) ประเภทของมรรคมืองค์ ๘ (๓) หลักธรรมที่สัมพันธ์กับมรรคมืองค์ ๘ (๔) อานิสงส์การเจริญมรรคมืองค์ ๘ และ (๕) บทสรุปมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของมรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้ข้ามพ้นจากอาสวะทั้งหลายหมดสิ้นทุกข์ อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในพุทธศาสนาเถรวาทหลักปฏิบัติในระดับสูงนี้เรียกว่า อริยมรรคมืองค์ ๘ ได้กำหนดทางอันประเสริฐโดยศึกษาไว้ ๒ ประเภท คือ (๑) ความหมายในพระไตรปิฎก และ (๒) ความหมายตามทรรศนะของนักปราชญ์ทางพุทธศาสนา มีดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายในพระไตรปิฎก

ในพระวินัยปิฎก ได้กล่าวถึง ธรรมจกักปวัตตนสูตร กล่าวคือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา อริยสัจนี้แล คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^๑

ในพระสุตตันตปิฎก กล่าวถึง อริยมรรคยังหมายถึง “มัชฌิมาปฏิปทา” กล่าวคือข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง หรือที่นิยมแปลกันว่า “ทางสายกลาง” ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน โดยไม่สุดโต่งเอนเอียงไปในด้านกามสุขัลลิกานุโยคคือ พัวพันหาความสุขในกาม และ อัตตกิลมณานุโยค คือการทำตนหรือทรมานตนให้ลำบากเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุหรือบรรลุปเป้าหมายที่ตนเองประสงค์คือ อริยมรรคมืองค์ ๘ นั้นนั่นแล ได้แก่^๒

สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)

สัมมาสังกัปปะ (คำริชอบ)

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๕.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๕.

สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)

สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)

สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)

สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)

สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

สัมมาทิฐิ เป็นอย่างไร

คือ ความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์) ภิภุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ

สัมมาสังกัปปะ เป็นอย่างไร

คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในการไม่พยาบาท ความดำริในการไม่เบียดเบียนภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ

สัมมาวาจา เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้าภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาวาจา

สัมมากัมมันตะ เป็นอย่างไร

คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการประพฤติดีกในกาม

ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมากัมมันตะ

สัมมาอาชีวะ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาอาชีวะ

สัมมาวายามะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อป้องกันบาป

อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒) สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาป

อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำ

กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรง
อยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ภิกษุทั้งหลาย
นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ

สัมมาสติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌา
และโทมนัสในโลกได้

๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่...

๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่...

๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสติ

สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ มีปีติ
และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒) เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุดุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่
จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓) เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็นอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุข
ด้วยกาย (นามกาย) บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ
อยู่เป็นสุข”

๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลु-
จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า
สัมมาสมาธิ

ดังนั้นมรรค คือ หนทางถึงความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ (เรียกว่า มัคคสังัจจ์ หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ) หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยกรอบการปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน เรียกว่า "มรรคมืองค์แปด" หรือ "มรรคแปด" (อัฐังคิกมรรค) โดยมีรายละเอียดดังนี้ (๑) สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ คือ คำริชอบ (๓) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ คือ การงาน (๕) สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ คือ ความเพียรชอบ (๗) สัมมาสติ คือ การระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ คือ การตั้งมั่นชอบ

๒.๑.๒ มรรคมืองค์ ๘ ตามทัศนะของนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม ถึงมรรคมืองค์ ๘ หมายถึง ทางมืองค์แปดประการ อันประเสริฐ มีดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึงเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงด้วยปัญญา

๒. สัมมาสังกัปปะ คือ คำริชอบ หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศล หรือความดี

๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึงการพูดสนทนา แต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม

๔. สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน

๖. สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม ประกอบความเพียรในการกุศลกรรม

๗. สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลือนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัว อยู่เป็นปกติ

๘. สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิรณอยู่เป็นปกติ

พระภัสสร ฐิตวฑฺฒโน กล่าวไว้ในหนังสือปฏิจาสมูปปาทสำหรับคนรุ่นใหม่ถึงมรรคมืองค์ ๘ หมายถึง หนทางถึงความดับทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจ (เรียกว่า มัคคสังัจจ์ หรือ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ) หรือการลงมือปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์ และนับเป็นหลักธรรมสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยกรอบการปฏิบัติ ๘ ประการด้วยกัน เรียกว่า "มรรคมืองค์แปด" หรือ "มรรคแปด" (อัฐังคิกมรรค) โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ (ปัญญาเห็นชอบ) หมายถึง การปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามความเป็นจริง ด้วยปัญญา

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๕-๑๕๖.

๒.สัมมาสังกัปปะ (คำริชอบ) หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศล หรือความดีงาม

๓.สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) หมายถึง การพูดต้องสุภาพ แต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ ดีงาม

๔.สัมมากัมมันตะ หมายถึง การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกาย ทั้งปวง

๕.สัมมาอาชีวะ หมายถึง การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบคนอื่น ๆ มากเกินไป

๖.สัมมาวายามะ หมายถึง ความอุตสาหะพยายามประกอบความเพียรในการกุศลกรรม

๗.สัมมาสติ หมายถึง การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลือนลอยดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ

๘.สัมมาสมาธิ หมายถึง การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิรณอยู่เป็นปกติ^๔

วสิน อินทสระ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องอริยสัจ ๔ ถึง“มัชฌิมาปฏิปทา” ซึ่งความหมายโดยนัยตามศัพท์ คำว่า “มัชฌิมา” หมายถึง กลาง และ “ปฏิปทา” หมายถึง แนวทางแห่งความประพฤติปฏิบัติ เช่น ปฏิปทาของพระอรหันต์ หมายถึง การปฏิบัติตนของพระอรหันต์ รวมความโดยความหมายของคำว่า มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง แนวทางปฏิบัติตามหลักทางสายกลางที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ เรียกว่า “อริยมรรค” หรือมรรคมืองค์ ๘ เป็นทางสายเดียวไปสู่จุด ๆ เดียว คือ ความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงนั่นเอง^๕

สุนทร ณ รั้งยี กล่าวไว้ในเรื่องพุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก เกี่ยวกับมนุษย์ตามทัศนะของพุทธปรัชญาว่า โลกุตตรจิตเป็นจิตที่อยู่เหนือระดับของโลกตามปกติ และทางเดียวที่จะทำให้จิตระดับนี้เกิดขึ้นก็โดยการพัฒนาจิตตามแนวอริยมรรคมืองค์ ๘ ที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบและทรงได้วางแนวปฏิบัติเอาไว้ อย่างไรก็ตามแม้มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพที่จะมีจิตชนิดนี้ได้อย่างเท่าเทียมกันหากสามารถทำตนให้อยู่ในเงื่อนไข คือ เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเลื่อมใสหลักคำสอนของพระองค์ และที่สำคัญคือ ถือปฏิบัติตามวิธีที่พระองค์ทรงวางไว้อย่างจริงจังจนสามารถเข้าถึง

^๔ พระภาสกร ภูริวฑฒโน, ปฏิกิจสมบูรณ์สำหรับคนรุ่นใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บ้านหนังสือโกสินทร์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๘.

^๕ วสิน อินทสระ, อริยสัจ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ธรรมดา, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๕.

โลกุตตรมรรค และ โลกุตตรผลได้ด้วยตนเองหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงเพื่อเป็นหลักประกันของชีวิตที่ดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่าแท้จริง^๖

วรินทร์ วิทยานูโจน์ กล่าวในหนังสือเข้าใจเข้าถึงพระพุทธศาสนาว่ามรรค คือหัวข้อธรรมที่พุทธปรัชญานั้นเป็นพิเศษ ชีวิตหรือกายจิตจะถึงภาวะของนิโรธคือความดับทุกข์ หรือบรรลุดังความสุข (มองภาวะแห่งของความดับทุกข์ในรูปของความสุข) ได้ก็ต้องปฏิบัติหรือดำเนินไปตามมรรค การที่พุทธปรัชญาแสดงถึงเรื่องของทุกข์ก็ตาม สมุทัยเหตุเกิดของทุกข์ก็ตาม เป็นเพียงการแสดงให้เห็นว่า ภาวะของชีวิตหรือกายและจิตเป็นอย่างไรนั้นการทำงานของชีวิตหรือกายและจิตที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับโลกเป็นอย่างไร นั้นเป็นภาคความรู้หรือทฤษฎี ซึ่งเป็นเรื่องของความรู้ความเข้าใจ แต่ที่เป็นภาคจริยธรรมหรือขั้นที่ลงมือปฏิบัติจริง ๆ นั้น ก็คือมรรคความรู้จักเพียงแต่ทุกข์อย่างเดียวหรือข้อปฏิบัติแนวอื่นที่ไม่ใช่มรรค เช่น การเส้นสรวงอ้อนวอน ความภักดีเป็นต้น พุทธปรัชญาถือว่า ไม่ใช่เป็นวิธีที่กำจัดทุกข์ได้อย่างแท้จริง มรรคนั้นมีอย่างเดียว หรือเป็นทางเดียว แต่ประกอบด้วยองค์ ๘ หรือประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ อย่างนี้ประกอบเข้าเป็นมรรคองค์ประกอบ ๘ อย่างของ มรรค คือ (๑) สัมมาทิฎฐิ (๒) สัมมาสังกัปปะ (๓) สัมมาวาจา (๔) สัมมากัมมันตะ (๕) สัมมาอาชีวะ (๖) สัมมาวายามะ (๗) สัมมาสติ และ (๘) สัมมาสมาธิ^๗

ฉันทนา อุตสาหลักษณ์ กล่าวไว้ว่ามรรคมองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทาเป็นการประมวลหลักความประพฤติปฏิบัติ หรือระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ที่เป็นอริยสัจข้อสุดท้ายคือ มรรค เป็นคำสอนภาคปฏิบัติ ที่จะช่วยให้การดำเนินสู่จุดหมายตามแนวทางของกระบวนการธรรมที่รู้เข้าใจแล้วนั้น เป็นผลสำเร็จขึ้นมาในชีวิตจริง หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิดประโยชน์แก่การดำเนินชีวิตจนถึงที่สุด มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง การปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง คือการแสดงธรรม ธัมมจักรกัปปวัตตนสูตรของพระพุทธเจ้า แก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ ความว่าภิกษุทั้งหลาย ที่สุด ๒ อย่าง ที่บรรพชิตไม่พึง เสพ ได้แก่ ๑) กามสุขัลลิกานุโยคในกามทั้งหลาย (การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย) เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชนไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒) อตถกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน) เป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ซึ่งประกอบด้วย องค์ประกอบ ๘ อย่าง ได้แก่ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ วาจาชอบ การกระทำชอบ

^๖สุนทร ธีรังสี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๕๘.

^๗วรินทร์ วิทยานูโจน์, **เข้าใจเข้าถึงพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สยาม, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐.

เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และจิตมั่นชอบ เป็นส่วนประกอบของทางสายเดียว ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งระดับศีล สมาธิ และปัญญา มิใช่ทาง ๘ ทาง หรือหลักการที่นำมาปฏิบัติให้เสร็จสิ้นไปที่ละข้อต่างหากจากกัน ดังนั้นมรรคมืองค์ ๘ หมายถึง หนทางถึงความดับทุกข์ในระดับโลกุตตรปัญญา เมื่อเกิดขึ้นแล้ว จะทำให้จิตรู้แจ้งแทงตลอดในความเป็นจริง คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์สัจ รู้แจ้งว่ารูปนามเป็นทุกข์ อนิจจัง อนัตตา เป็นต้น ซึ่งเป็นปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด รู้แจ้งในตน รู้แจ้งในทุกข์ รู้แจ้งความเป็นจริงของโลก รู้แจ้งกิเลส รู้เท่าทันกิเลส จนสามารถประหารกิเลสให้หมดสิ้นไปได้ เป็นสมุจเฉตปหาน^๔

ดังนั้นมรรคมืองค์ ๘ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงปัญญา โดยให้เดินทางสายกลาง เพราะมรรคมืองค์แปดประการเป็นธรรมอันประเสริฐ อันนำไปสู่ความสงบและความหลุดพ้น คือ ๑. สัมมาทิฐิ คือ ปัญญาเห็นชอบ หมายถึง การปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามความเป็นจริงด้วยปัญญา ๒. สัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ หมายถึง การใช้สมองความคิดพิจารณาแต่ในทางกุศลหรือความดีงาม ๓. สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ หมายถึง การพูดต้องสุภาพ พูดในสิ่งที่สร้างสรรค์ดีงาม ๔. สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติดีงาม ทางกายหรือกิจกรรมทางกายทั้งปวง ๕. สัมมาอาชีวะ คือ การทำมาหากินอย่างสุจริตชน ไม่คดโกง เอาเปรียบผู้อื่น ๖. สัมมาวายามะ คือ ความอุตสาหะพยายาม ประกอบความเพียรในการกุศลกรรม ๗. สัมมาสติ คือ การไม่ปล่อยให้เกิดความพลั้งเผลอ จิตเลือนลอย ดำรงอยู่ด้วยความรู้ตัวอยู่เป็นปกติ ๘. สัมมาสมาธิ คือ การฝึกจิตให้ตั้งมั่น สงบ สงัด จากกิเลส นิรณันอยู่เป็นปกติ

๒.๒ ประเภทของมรรคมืองค์ ๘

ทางสายเดียวมืองค์ประกอบ ๘ คือ การเห็นแจ้งหรือวิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง เป็นการอบรมความรู้นั่นเองให้มีความเห็นแจ้งรู้ชัดในสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะที่ทำให้เข้าใจตามความเป็นจริงจนถอนความหลงผิด ความรู้ผิด และความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้ ทำให้กำจัดอวิชชา คือความหลงความไม่รู้ให้หมดสิ้นไป ทำให้เกิดมีวิชชาขึ้นแทน เพราะผลมุ่งหมายแห่งการเจริญวิปัสสนาคือปัญญาหรือวิชา นั่นเอง เมื่อบุคคลต้องการพัฒนาความรู้ ให้เจริญขึ้น จนได้ชื่อว่า “วิชา ก็ต้องเจริญกระทำให้มาก ซึ่งธรรมที่เป็นส่วนแห่งวิชา คือ “สมถะและวิปัสสนา” จนละอวิชชาได้แล้วทำวิชาให้เกิดขึ้น ”^๕

^๔ จันทนา อุดสทลักษ์ณ์, **พุทธปัญญา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

^๕ อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

๒.๒.๑ สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิจัดเป็นข้อแรกเพราะในการปฏิบัติธรรม เริ่มแรกจะต้องมีความเห็น มีความเข้าใจหรือเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อนแล้วจึงดำริการและเริ่มประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การฝึกอบรมขั้นต้น ย่อมมุ่งไปที่ความประพฤติทางกายวาจา ที่เป็นชั้นภายนอกหรือชั้นหยาบ ให้อยู่ในสภาพที่พร้อมเสียก่อน จากนั้นจึงฝึกอบรมจิตซึ่งเป็นชั้นภายใน ในการฝึกอบรมต่อๆ กันนี้ ความรู้ความเข้าใจ หรือความเชื่อที่มีไว้เป็นทุนเดิมอยู่นั้นก็จะค่อยๆ เจริญและชัดเจนยิ่งขึ้นโดยลำดับ ด้วยอาศัยการฝึกอบรมในทางกายและทางจิตนี้ ในที่สุดปัญญาที่จะเจริญรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงถึงขั้นหลุดพ้นบรรลุนิพพานได้

สัมมาทิฐิเป็นองค์ประกอบสำคัญของมรรคในฐานะที่เป็นจุดเริ่มต้นในการปฏิบัติธรรมหรือตามแนวไตรสิกขาว่าเป็นขั้นเริ่มแรก และเป็นธรรมที่ต้องพัฒนาให้บริสุทธิ์ เป็นอิสระมากขึ้นตามลำดับ จนกลายเป็นการตรัสรู้ในที่สุดดังที่กล่าวถึงมาแล้ว

๒.๒.๒ สัมมาสังกัปปะ

สัมมาสังกัปปะ หมายถึง ความดำริชอบ เป็นองค์มรรคอย่างหนึ่ง สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตตระ เป็นองค์มรรคคือ ความตริก (ตักกะ) ความนึกคิด (วิตักกะ) ความดำริ (สังกัปป) ความคิดแน่วแน่ (อัปปนา) ความคิดปักแน่นแน่น (พยุปปนา) ความเอาใจจดจ่อลง วิสัยขารของบุคคลผู้มีจิตเป็นอริยะ มีจิตไร้อาสวะ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

๒.๒.๓ สัมมาวาจา

สัมมาวาจา คือ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากวจีทุจริตทั้ง ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

๒.๒.๔ สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะ ได้แก่ ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนางดเว้นจากกายทุจริตทั้ง ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

๒.๒.๕ สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ คือ ความงดความเว้น เจตนางดเว้นจากมิฉลาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ พรั่งพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ องค์มรรค ๓ ข้อนี้นี้ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ จัดเป็นขั้นศีลอันเป็นพื้นฐานของระบบการฝึกอบรมแบบไตรสิกขา แม้ว่าศีลยังมีข้อปฏิบัติให้ถึงจุดหมายสูงสุดโดยตัวของมันเอง แต่ก็ป็นวิธีการเพื่อก้าวหน้าไปสู่ขั้นสมาธิ สมาธิจึงเป็นจุดหมายเฉพาะของศีล โดยขั้นนี้ศีลจึงมีความสำคัญมาก คุณค่าทางจิตใจขั้นศีลก็คือ เจตนาที่จะงดเว้นหรือการไม่มีความดำริในการที่

จะทำความชั่วใดๆ อยู่ในใจจึงทำให้จิตบริสุทธิ์ปลอดโปร่งทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย เมื่อจิตสงบเป็นสมาธิแล้วก็เกิดความคล่องตัวในการที่จะใช้ปัญญาและนำไปสู่ความหลุดพ้นในที่สุด

๒.๒.๖ สัมมาวาจา

สัมมาวายามะ หมายถึง ความเพียรชอบ คือเพียรระวังไม่ให้กุศลเกิดขึ้น เพียรละหรือเพียรกำจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรเจริญหรือเพียรสร้างให้กุศลให้เกิดมีขึ้น เพียรรักษาและส่งเสริมกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ตามทรรศนะของทางพระพุทธศาสนา การที่บุคคลจะบรรลุนิพพาน คือความหลุดพ้นได้นั้นต้องอาศัยความเพียรเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะสังฆธรรมในพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นกฎธรรมชาติ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยตัวเอง

๒.๒.๓) สัมมาสติ

สัมมาสติ หมายถึง ระลึกชอบไม่เพลา ไม่เลินเล่อ ไม่พั่นเพื่อนเลือนลอย สัมมาสติก็คือหลักธรรมที่เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ นั่นเอง สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในพระสูตรได้แก่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือการตั้งสติกำหนดพิจารณากาย เวทนानุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๑๐} การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม โดยสาระสำคัญแล้วก็คือการใช้สติคอยกำกับดูแลกาย ซึ่งได้แก่พฤติกรรมต่างๆ เวทนา ได้แก่ความรู้สึคนึกคิดต่างๆ จิตได้แก่ภาวะที่เป็นไปต่างๆ ของจิตและธรรม ได้แก่ความนึกคิดใต้อำนาจ และยังเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งในอริยสัจอีกด้วย ในการเจริญสติปัฏฐานมิได้ใช้สติเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีธรรมข้ออื่นๆ ควบอยู่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สัมมาวาจา มะ สัมปชัญญะ และสัมมาสติที่กำลังกล่าวถึงนี้เอง

๒.๒.๘ ถัมภ์มาศมาธิ

สัมมาสมาธิ หมายถึง ความตั้งมั่นของจิตชอบ ได้แก่ภาวะที่จิตแน่วแน่นต่อสิ่งที่กำหนด ภาวะที่จิตมีอารมณ์เดียว หรือมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ไม่ฟุ้งซ่านหรือส่ายไป สัมมาสมาธิ ตามคำจำกัดความเจาะจงว่าได้แก่ฌาน ๔ คือ สงัดจากกามทั้งหลาย สงัดจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานซึ่งมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุข เกิดแก่วิเวกอยู่ บรรลุดุติยฌาน ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน มีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์ระงับไป มีแต่ปีติและสุข เกิดแต่สมาธิอยู่ เพราะปีติจางไปเธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะและเสวยสุขด้วยกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มือุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขละทุกข์ และเพราะโสมนัส โทมนัสดับหายไปก่อน จึงบรรลุดตตฌานอันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๕.

เพราะอุเบกขาอยู่ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแน่แห่งจิต ความมั่นลงไปแห่งจิต ความไม่
ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่มีใจไม่ซัดส่าย ความสงบ สมาธิทริย์ สมาธิพละ
สัมมาสมาธิ สมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคอันใด นี้เรียกว่า
สัมมาสมาธิ

ดังนั้นประเภทของมรรคมืองค์ ๘ ประเภท คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ คือความเข้าใจถูกต้อง
(๒) สัมมาสังกัปปะ คือความเข้าใจถูกต้อง (๓) สัมมาวาจา คือการพูดจาถูกต้อง (๔) สัมมากัมมันตะ
คือการกระทำถูกต้อง (๕) สัมมาอาชีวะ คือการดำรงชีพถูกต้อง (๖) สัมมาวายามะ คือความ
พากเพียรถูกต้อง (๗) สัมมาสติ คือการระลึกประจำใจถูกต้อง และ (๘) สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่น
ถูกต้อง

๒.๓ หลักธรรมที่สัมพันธ์กับมรรคมืองค์ ๘

หลักธรรมที่สัมพันธ์กับมรรคมืองค์ ๘ มี ๒ ประการดังนี้ (๑) พรโตโมสะ และ
(๒) โยนิโสมนสิการ มีดังนี้

๒.๓.๑ พรโตโมสะ

คำว่า พรโตโมสะ^{๑๑} คือ เสี่ยงจากผู้อื่น คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบาย การแนะนำ
ชักจูง การสั่งสอน การถ่ายทอด การได้เรียนรู้จากผู้อื่น หรือเสี่ยงจากผู้อื่น คืออิทธิพลจากภายนอก
เป็นคำที่มีความหมายกลางๆ คืออาจจะดีหรือชั่ว ถูกหรือผิดก็ได้ถ้า พรโตโมสะนั้นเป็นบุคคลที่ดี
เราเรียกว่า กัลยาณมิตร ซึ่งเป็น พรโตโมสะชนิดที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะที่ได้เลือกสรรกลั่นกรอง
แล้ว เพื่อให้มาทำงานในด้านการศึกษา หรือในด้านการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามหลักของ
พระพุทธศาสนา ถ้าบุคคลและสถาบันที่มีบทบาทสำคัญมากในสังคม เช่น พ่อแม่ ครู อาจารย์
สื่อมวลชน และองค์กรทางวัฒนธรรม เป็น พรโตโมสะที่ดี คือเป็นกัลยาณมิตร ก็จะนำเด็กไปสู่
สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นที่ถูกต้องซึ่งเป็นฐานของการพัฒนาต่อไปอย่างไรก็ตาม บุคคลที่พัฒนาดี
แล้วจะมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ฟังตนได้ โดยมีอิสรภาพ แต่คุณสมบัตินี้จะเกิดขึ้นต่อเมื่อเขารู้จักใช้
ปัจจัยภายใน เพราะถ้าเขายังต้องอาศัยปัจจัยภายนอก ก็คือ การที่ยังต้องพึ่งพา ยังไม่เป็นอิสระ จึงยัง
ไม่สามารถฟังตนเองได้ ดังนั้น จุดเน้นจึงอยู่ที่ปัจจัยภายใน แต่เราอาศัยปัจจัยภายนอกมาเป็นสื่อใน
เบื้องต้น เพื่อช่วยชักนำให้ผู้เรียนสามารถใช้โยนิโสมนสิการ ที่เป็นปัจจัยภายในของตัวเองต่อไป

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๕.

๒.๓.๒ โยนิโสมนสิการ

หลักโยนิโสมนสิการ หมายถึง การรู้จักคิดใคร่ครวญอย่างแยกคาย หลักโยนิโสมนสิการจึงเป็นหลักการคิดให้ถูกวิธีเพื่อเข้าถึงความจริง และการคิดพิจารณาเพื่อให้เกิดความตั้งถาม ความฉลาด เป็นการศึกษาตามหลักเหตุผลอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุปัจจัยหลักโยนิโสมนสิการจึงเป็นบ่อเกิดแห่งวิชา และเป็นการเสริมสร้างคุณภาพจิตใจให้สูงขึ้นอีกด้วย^{๓๐} พระพุทธเจ้า ตรัสสอนให้เรา รู้จักคิด การรู้จักคิด วิเคราะห์ วิจัยอย่างรอบด้าน ทำให้เกิดปัญญา จนแตกฉาน เรียกว่า "โยนิโสมนสิการ" โยนิโส แปลว่า ถูกต้องแยกคาย มนสิการ (মনะสิการ) การกำหนดไว้ในใจ แปลว่า ทำไว้ในใจ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การทำไว้ในใจโดยแยกคาย หรือการคิดถูกต้องตามความเป็นจริง มีไวพจน์อีก ๔ คำ ที่โยงเข้ากับโยนิโสมนสิการ คือ อุบายมนสิการ ปณมนสิการ การณมนสิการ อุปาทกมนสิการ โดยอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบและคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป

๑. อุบายมนสิการ เป็น การคิดหรือพิจารณาโดยอุบาย คือ การคิดอย่างมีวิธีหรือถูกวิธี ซึ่งหมายถึง การเข้าถึงความจริง สอดคล้องกับแนวทางจะ ซึ่งทำให้รู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒. ปณมนสิการ เป็น การคิดถูกทาง ต่อเนื่องเป็นลำดับ หมายถึง ความคิดที่เป็นระเบียบตามหลักเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิงสับสน จิตไม่แว่บคิดพันในเรื่องนี้ แต่ได้วกกลับเคล็ดไปคิดอีกเรื่องหนึ่ง จิตยุ่งเหยิงนี้กระโดดไปมา ไม่เป็นขึ้นเป็นอัน แต่รวมทั้งความสามารถในการชักความนึกคิดไปสู่แนวทางที่ถูกต้อง

๓. การณมนสิการ เป็น การคิดอย่างมีเหตุผล เป็นการสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุ ให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องตามลำดับ

๔. อุปาทกมนสิการ การคิดการพิจารณาให้เกิดกุศลธรรม(กรรมดี) เช่น การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคง เป็นต้น

ดังนั้นความทั้ง ๔ ข้อนี้ เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่างๆ ของความคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งการเกิดในแต่ละครั้ง อาจมีลักษณะครบทั้ง ๔ ข้อ หรือเกิดครบทั้งหมด หรือเขียนลักษณะทั้ง ๔ ข้อนี้สั้นๆ ได้ว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล คิดเร้ากุศล

^{๓๐} ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕/๑๘.

พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต) อธิบายความหมายของโยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ไว้ดังนี้ “ในระบบการศึกษาอบรม โยนิโสมนสิการ เป็นการฝึกใช้ความคิด ให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบรู้จักคิดวิเคราะห์ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้น ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญหาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างถ่องแท้”^{๑๒}

ดังนั้น โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญาอุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิดคำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบทอดกันมาว่า การทำในใจโดยแบบกาย”

ดังนั้นหลักธรรมที่สัมพันธ์กับมรรคมืองค์ ๘ คือ ปรัตติยธรรม คือ อิทธิพลจากภายนอก เช่น คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจงอธิบาย การแนะนำ ชักจูง การสั่งสอน การถ่ายทอด การได้เรียนรู้จากผู้อื่นมาแล้วจึงใช้หลักโยนิโสมนสิการเป็นฐานะของความคิดให้ถูกต้องตามสัมมาทิฐิ คือ ความเห็นที่ถูกจากสื่อที่ได้รับมา เป็นต้น ทั้งสองอย่างเป็นกัลยาณมิตรซึ่งกันและกันเป็นฐานของการพัฒนาในกระบวนการของการศึกษา หรือการพัฒนาปัญญาหลักการพัฒนาชีวิตเพื่อให้ประสบความสำเร็จในชีวิตตามแบบแนวพุทธทั้งสองทาง

๒.๔ อานิสงส์การเจริญมรรคมืองค์ ๘

อานิสงส์การเจริญมรรคมืองค์ ๘ จึงเป็นเหตุให้เกิดวิชาหรือปัญญาอันเนื่องมาจากการเจริญมรรคมืองค์ ๘ วิชา แปลโดยพยัญชนะว่า “ความรู้ มาจากคำภาษาบาลีว่า วิชชา ความรู้, วิชชา แปลโดยอรรถ (เนื้อความ) หรือความหมายว่า ความรู้ทั่ว ความรู้จริง ความรู้ที่ถูกต้องครบถ้วนตามที่ควรจะมี สำหรับจะแก้ปัญหาได้ หรือสามารถที่จะดับทุกข์ได้”

วิชา ความรู้แจ้ง ความรู้ชัด คือ “รู้ทั่วถึงความเป็นจริง หรือตรงตามความเป็นจริง เช่น รู้เหตุ รู้ผล รู้ดี รู้ชั่ว รู้ผิด รู้ถูก รู้ควร ไม่ควร รู้คุณ รู้โทษ รู้ประโยชน์ ไม่ใช่ประโยชน์ รู้เท่าทันสังขาร รู้องค์ประกอบ รู้เหตุปัจจัย รู้ที่ไปที่มา รู้ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลาย รู้ตามความเป็นจริง รู้เท่าทันสถานะต่างๆที่เกิดขึ้น รู้สุข รู้ทุกข์ รู้ถ่องแท้ เข้าใจถ่องแท้ รู้คิด รู้พิจารณา รู้วินิจฉัย รู้วิเศษ รู้แตกฉาน รู้ในสิ่งที่ควรรู้ รู้ที่จะจัดแจงจัดการ หรือดำเนินการอย่างไร

^{๑๒} พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๘.

ให้ถูกต้อง รู้หลักในการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน รู้ด้วยประสบการณ์ รู้ในสิ่งที่ใกล้ และในสิ่งที่ไกล รู้อดีต รู้อนาคต รู้เท่าทันในปัจจุบัน รู้เข้าใจ สภาวะธรรมต่าง ๆ”^{๑๓}

วิชา คือ “ความรู้ทั่ว ความรู้ยิ่ง วิชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดี ชั่ว คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดการ จัดสรรจัดแจง ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง”^{๑๔}

ศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันกับ วิชา หรือ ที่เรียกได้ว่า เป็นไวพจน์ของวิชา^{๑๕} คือ ปัญญา, ญาณ, วิชานนา, ชานนา, วิปัสสนา, ภูริ, ปัญญาณ, เมธา, มติ, มุติ, สมมาทิฎฐิ, วิมจฺสา, สมุชฺชณฺญ, อญฺญา, พุทฺธิ, โภธิ, สมุโภธิ, ฯลฯ ต่อไปนี้ จะได้นำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกันกับ วิชา มาแสดงไว้พร้อมกับความหมาย คือ

- ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามความเป็นจริง เช่น ปัญญา ๓ คือ ๑. สุตตามยปัญญา ความรู้ที่สำเร็จได้ด้วยการฟัง ๒. จินตามยปัญญา ความรู้ที่สำเร็จได้ด้วยการคิด ๓. ทวณามยปัญญา ความรู้ที่สำเร็จได้ด้วยการอบรม

- ญาณ หมายถึง ความรู้ วิชาหยั่งรู้ วิชากำหนดรู้ เช่น ญาณ ๓ คือ ๑. อดีตังสญาณ ญาณในส่วนอดีต ๒. อนาคตังสญาณ ญาณในส่วนอนาคต ๓. ปัจจุบันนังสญาณ ญาณในส่วนปัจจุบัน อีกหมวดหนึ่ง คือ ๑. สัจจญาณ หยั่งรู้ริยสัจแต่ละอย่าง ๒. กิจจญาณ หยั่งรู้กิจในอริยสัจ ๓. กตญาณ หยั่งรู้กิจอันได้ทำแล้วในอริยสัจ และ ญาณ ๑๖ (โศฬสญาณ)

- วิชานนา ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษ คือ ความรู้ในสิ่งที่ควรรู้ และรู้แล้วปฏิบัติได้

- ชานนา ความรู้ฯ อีกอย่างหนึ่ง ปชานนา ความรู้ทั่ว ๆ

- วิญญูณฺญ คือ ความรู้แจ้ง มาจากคำว่า วิ แปลว่า วิเศษ แจ้ง ต่าง และคำว่า ญาณ แปลว่าความรู้ รวมกันเป็น วิญญูณฺญ หมายถึง ความรู้แจ้งทางอายตนะ ๖ (ภาษาบาลี คือ วิญญูณฺ)

- ปฏิสัมภิตา ความแตกฉาน ความรู้แตกฉาน ปัญญาแตกฉาน มี ๔ คือ

^{๑๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒.

^{๑๔} พันตรี ป. หลงบุญสม, พจนานุกรม มคอ – ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : ร้านเรือง-ปัญญาท่าพระจันทร์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔๕.

^{๑๕} พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๔.

๑. อัศตปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ๒. ชัมมปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในธรรม ๓. นิรุตติปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ คือภาษา ๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิตา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ

- อัญญา ความรู้ทั่ว ได้แก่ ความรู้ทั่วถึง ๑

- อภิญญา แปลว่า ความรู้ยิ่ง ความรู้จำเพาะ ความรู้เจาะตรงยวดยิ่ง รู้ด้วยประสบการณ์ตรง ความรู้ชั้นสูงมี ๖ อย่าง คือ ๑. อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ๒. ทิพพโสต หูทิพย์ ๓. เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้ทายใจคนอื่นได้ ๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกอดีตชาติได้ ๕. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๖. อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ๑

- วิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง การเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง ด้วยปัญญาที่ทำงานร่วมกับสมาธิ เห็นแจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น รู้แจ้งความจริงต่างๆ เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเห็นแจ้งในแง่ของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ ๑ อีกอย่างหนึ่ง วิปัสสนา ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามที่เห็นตามที่เป็น ๑ วิปัสสนาญาณมี ๘ อย่าง ๑ หรือวิปัสสนาญาณมี ๑๖ อย่าง ๑

- ปริณญา แปลว่า ความรู้รอบด้านของสิ่งนั้น ๆ รู้ตรงตามสภาพสิ่งนั้น ๆ รู้จักสิ่งนั้นตามลักษณะและคุณสมบัติต่าง ๆ ของสิ่งนั้น ๆ ปริณญา การกำหนดรู้ การทำความเข้าใจโดยครบถ้วน มี ๓ คือ ญาณตปริณญา กำหนดรู้ขั้นรู้จัก ตีรณปริณญา กำหนดรู้ขั้นพิจารณา ปหานปริณญา กำหนดรู้ขั้นละได้

- อโมหะ ความไม่หลง หมายถึง ความรู้ หรือ วิชชานั้นเองได้แก่ “ความรู้ในทุกข ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ความรู้ในส่วนอดีต ความรู้ในส่วนอนาคต ความรู้ทั้งในส่วนอดีต และในส่วนอนาคต ความรู้ในปฏิจกสมุปปาตธรรมว่าเพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น เรียกว่า อโมหะ”^{๑๖}

- สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบหรือความเข้าใจถูกต้องในอริยสัจ ได้แก่ “ความรู้ในทุกข ความรู้ในทุกขสมุทัย ความรู้ในทุกขนิโรธ ความรู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ที่ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิ ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ

ในคัมภีร์ชื่อว่า “สัมโมหวิโนทนี” อรรถกถาพระวิภังค์แห่งพระอภิธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงชื่อและความหมาย ที่ตรงกันข้ามกับอวิชชาไว้มาก ซึ่งจะได้นำมาแสดงไว้ในที่นี้ คือ

^{๑๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๓๖/๒๓๕.

- ญาณ (ความรู้) คือ วิชา ที่กระทำสังขาร ๔ ซึ่งเป็นผลและเป็นผล ซึ่งเป็นเหตุ และเป็นเหตุที่รู้แล้วให้ปรากฏ ตรงข้ามกับอวิชา เชื่อว่า อัญญาณ (ความไม่รู้)

- ทัสสนะ (ความเห็น) คือ วิชา ที่เห็นอาการแห่งสังขาร ๔ ตรงกันข้ามกับอทัสสนะ

- อภิสมัย (ความตรัสรู้) คือ วิชา ที่ตรัสรู้อาการแห่งสังขาร ๔ ตรงข้ามกับอนภิสมัย

- อนุโพธิะ (ความตรัสรู้ตาม) สัมโพธิะ (ความตรัสรู้พร้อม) ปฏิเวธะ (การแทงตลอด) หมายถึงปัญญาที่ตรัสรู้ตาม ตรัสรู้พร้อม แทงตลอดอาการแห่งสังขาร ๔ ตรงกันข้ามกับอวิชา เชื่อว่าอนุโพธิะ สัมโพธิะ และ อปปฏิเวธะ.

- สังคาหณา (ความถือเอาถูก) คือ วิชาที่ถือเอาแล้ว ทดลองแล้ว ย่อมถือเอาอาการนั้น ตรงกันข้ามกับ อสังคาหณา.

- ปริโยคาหณา (ความหยั่งโดยรอบ) คือ วิชา ที่หยั่งลงแล้ว ชำแรกแล้วซึ่งอาการนั้น ย่อมตรงกันข้ามกับ อปริโยคาหณา.

- สมเปกขณา (ความพินิจ) คือ วิชา ที่เพ่งอาการนั้นโดยสม่ำเสมอ และโดยชอบ ย่อมตรงกันข้ามกับ อสมเปกขณา.

- ปัจจเวกขณา (ความพิจารณา) คือวิชาที่พิจารณาอาการนั้น ตรงกันข้ามกับอปัจจเวกขณา.

- สัมปชัญญะ (ความรู้ทั่วพร้อม) คือ วิชา ที่รู้ทั่วซึ่งสังขาร ๔ ที่เป็นผล และเป็นผล ที่เป็นเหตุและเป็นเหตุโดยชอบ ตรงกันข้ามกับ อวิชา เชื่อว่า อสัมปชัญญะ.

- ธนา วิชาเป็นเครื่องกำจัดล้าง ชำระ ชักฟอกซึ่งกายทุจริต วิจิตริต มโนทุจริต ราคะโทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความโอ้อวด ความกระด้าง ความแข็งดี ความถือตัว ความคูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งปวงทุจริตทั้งปวง ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อภิสังขารทั้งปวง ฯ^{๑๖}

ในคัมภีร์ชื่อว่า “พระคัมภีร์อภิธานปิฎกปิฎกหรือพจนานุกรม ภาษาบาลีแปลเป็นไทย” รวมศัพท์ที่ใช้เกี่ยวกับวิชา และแสดงไว้มีจำนวน ๒๒ ศัพท์ด้วยกัน คือ

๑. ธี หมายถึง ความรู้ทรงไว้ซึ่งประโยชน์

๒. ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว

๓. พุทธิ หมายถึง ปัญญาเครื่องรู้

^{๑๖} อภิ.วิ.อ. (ไทย) ๑๕/๘๐๔/๖๕๐-๖๕๑.

๔. เมธา หมายถึง ความรู้เครื่องกำจัด
๕. มติ หมายถึง ความคิด, ความเห็น
๖. มุติ หมายถึง ความเข้าใจ
๗. ภูริ หมายถึง ความรู้กว้างขวาง
๘. มันทา หมายถึง ความรู้ในคัมภีร์
๙. ปัญญา มีความหมายเหมือนคำว่า ปัญญาแต่รูปศัพท์แตกต่างกันเท่านั้น
๑๐. ญาณะ คำนี้รวมกับคำว่า ทัสสนะ หมายถึง การรู้ไตรลักษณ์ หรือ ความรู้ที่เกิดจากสมาธิ เช่น ทิพพจักขุ เป็นต้น
๑๑. วิชา หมายถึง ความรู้ ๓ ประเภท คือ ๑. พระเวท ๒. ศิลปะหรือศิลปศาสตร์
๓. ความรู้ที่เกิดจากสมาธิและความรู้แบบพุทธิ
๑๒. โยนิ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการเข้าถึงสาเหตุ มักใช้ร่วมกับมนสิการ เป็น โยนิโส-มนสิการ ได้แก่ การเข้าใจสาเหตุ
๑๓. ปฏิภาณ หมายถึง ความแตกฉาน
๑๔. วิปัสสนา หมายถึง ความรู้ที่เห็นไตรลักษณ์
๑๕. สัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นถูกต้อง
๑๖. วิมังสา หมายถึง ความรู้ที่เลือกเฟ้น
๑๗. สัมปชัญญะ หมายถึง ความรอบคอบ
๑๘. เนปกะ หมายถึง ปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน
๑๙. เวทนา หมายถึง การรู้อารมณ์
๒๐. ตักกะ ๒๑. วิตักกะ ๒๒. สังกัปปะ ทั้ง ๓ ศัพท์นี้มีความหมายเหมือนกัน คือ ความคิด^{๑๔}
- วิชา หรือปัญญา บางคราวใช้คำว่า “โกศล” แปลว่า “ความฉลาดรอบรู้”^{๑๕}โกศล มี ๓ คือ
๑. อายโกศล ฉลาดในความเจริญ รู้จักความเจริญ และเหตุแห่งความเจริญ
 ๒. อปายโกศล ฉลาดในความเสื่อม รู้จักความเสื่อม และเหตุแห่งความเสื่อม
 ๓. อุปายโกศล ฉลาดในอุบายวิธีที่จะหลีกเลี่ยงจากความเสื่อม ดำเนินไปในทางเจริญ

^{๑๔} พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระคัมภีร์อภิธานปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๒.

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๓๔.

วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง ความรู้วิเศษที่เราหมายถึง ปัญญา^{๒๐} ใช้ในที่ต่าง ๆ กันและมีความหมายหลายนัย เช่น

๑. ปัญญาสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยปัญญา การรู้ทั่วถึง เป็นการรู้จักบุญ รู้จักบาป รู้คุณ รู้โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ โดยไม่ลุ่มหลง มัวเมา หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์ทั้งที่พอใจและไม่พอใจ เพราะมีสติรู้เท่าทันต่ออารมณ์นั้น ๆ หรือแม้จะกระทำจะพูดในสิ่งใด ย่อมมีสติรอบคอบ ไม่ประมาทเลินเล่อพลอดัว

๒. ปัญญาสิกขา หมายถึง ปัญญาในไตรสิกขา โดยจะต้องศึกษาในเรื่อง ๓ อย่าง คือ สीलสิกขา (ศีล) สมาธิสิกขา (สมาธิ) เป็นพื้นฐานมาตามลำดับ เพื่อให้เกิดปัญญาสิกขา (ปัญญา) อันเป็นการศึกษาที่พระพุทธเจ้าได้วางไว้ว่าเป็นการศึกษาที่ถูกต้อง เพราะผู้จะมีปัญญาได้จะต้องฝึกฝนในศีลและสมาธิให้สมบูรณ์ก่อน

๓. ปัญญาวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยปัญญา โดยการกำจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งใจให้หมดสิ้นไป ผู้บรรลุปัญญาวิมุตตินี้ สภาวะจิตต้องหมดจดจากกิเลสเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ และผู้บรรลุปัญญาวิมุตตินี้ จะต้องบำเพ็ญในวิปัสสนาเท่านั้น

๔. ปัญญาจักขุ หมายถึง การที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันหมายถึง “ตาปัญญา” สามารถหยั่งรู้สรรพสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง โดยไม่มีมายาหรือสิ่งหลอกลวงใด ๆ มาปิดบังดวงตา

ในเรื่องปัญญานี้ได้กล่าวไว้หลายแห่ง แต่จะขอกล่าวเฉพาะปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิตที่เรียกว่า “วิปัสสนาญาณ” อันหมายถึง ความรู้หรือปัญญาที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ว่าอะไรเป็นลักษณะ เป็นรส เป็นปัจจุภูฐาน และเป็นปทัฏฐานของปัญญา ในเรื่องนี้สามารถตอบได้ว่า เพราะปัญญามีการตรัสรู้สภาวะแห่งธรรมะ เป็นลักษณะ สามารถขจัดโมหะ คือความมืดมนอันปิดบังสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายเป็นรส คือเป็นกิจมีความสูญหาย หรือหมดความหลง เป็นเครื่องปรากฏ หรือเป็นผลที่เรียกว่า “ปัจจุภูฐาน” ส่วนสมาธิจัดเป็น ปทัฏฐาน เพราะเป็นเหตุใกล้ของปัญญา กล่าวคือ ผู้จะเกิดมีปัญญาได้จะต้องมีจิตใจเป็นสมาธิ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “ผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมรู้เห็นตามความเป็นจริงได้”^{๒๑}

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

^{๒๑} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๒-๓.

ในเรื่องปัญหานี้ ถ้าว่าโดยลักษณะแล้ว ปัญหามีเพียงอย่างเดียวคือ ความตรัสรู้สภาวะแห่งธรรมะ นั่นเอง ปัญหาแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ ๑. โลเกียปัญหา ๒. โลกุตตรปัญหา

๑. โลเกียปัญหา อันหมายถึง ปัญหาของปุถุชนหรือปัญหาของชาวโลก ปัญหานี้บางที่เรียกว่า “สาสวปัญหา” เพราะเป็นปัญหาของผู้ยังมีอาสวะกิเลสอยู่

๒. โลกุตตรปัญหา หรือ อนาสวปัญหา อันหมายถึง ปัญหาของผู้ไม่มีกิเลส หรือหมดกิเลสแล้ว ปัญหา ๒ อย่างนี้ บางแห่งเรียกว่า “รูปาวักฐาปนปัญหา” อันหมายถึง ปัญหาในการกำหนดรูปชั้นที่ ๓ “นามาวักฐาปนปัญหา” อันหมายถึง ปัญหาในการกำหนดรูปชั้นที่ ๔ แห่งในการจะเริ่มทำวิปัสสนา และยังแยกปัญหนี้ออกไปเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. โสมนัสสหคตปัญหา หมายถึง ปัญหาในกามาวจรกุศลจิต ๒ ดวง และในมรรคจิตที่เป็นไปในจุตตถณานโดยปัญจนัย ๑๖ ดวง

๒. อุเบกขาสหคตปัญหา หมายถึง ปัญหาในกามาวจรกุศลจิต ๒ ดวง และในมรรคจิตอันเป็นไปในปัญจมถณาน ๔ ดวง

วิชา หรือ ปัญหา แบ่งออกเป็น ๔ นัย โดยยึดญาณในอริยสัจเป็นหลัก ดังนี้

๑. ความรู้ปรารภทุกขสัจ เพราะถือว่าทุกข คือสภาวะที่ทนได้ยากยิ่งซึ่งถือกันว่าเป็นความจริงอย่างยิ่ง จัดเป็นปัญหา หรือญาณในทุกข

๒. ความรู้ปรารภทุกขสมุทัย เพราะเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ที่เรียกว่า “กิเลส” อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จัดว่าเป็นความจริง ข้อนี้จัดเป็นปัญหา หรือญาณในทุกขสมุทัย

๓. ความรู้ปรารภทุกขนิโรธ เพราะเป็นวิธีการดับทุกข์ที่เรียกว่า “นิพพาน” ซึ่งเป็นความจริง จัดเป็นปัญหา หรือญาณในทุกขนิโรธ

๔. ความรู้ปรารภทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เพราะเป็นทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ได้ จะต้องอาศัยอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ ได้แก่ มีความเห็นถูกต้องเป็นต้น ซึ่งเป็นความจริง จัดเป็นวิชา หรือญาณในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๒๒}

การมีปฏิสัมภิทา คือความรู้แตกฉานก็จัดว่ามีวิชาได้เช่นกัน ปฏิสัมภิทา ๔ อย่าง คือ

๑. ความรู้แตกฉานในอรรถ อันหมายถึงมีความแตกฉาน ในความหมาย เห็นข้อธรรมหรือเพียงความย่อเท่านั้นก็สามารถแยกแยะ อธิบาย ขยายข้อธรรมหรือความย่อได้ออกไปได้โดย

^{๒๒} บ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๘/๑๖๘.

พิสดาร เห็นเหตุอย่างหนึ่งก็สามารถคิดแยกแยะกระจายขยายเชื่อมโยงต่อ ออกไปได้จนล่วงรู้
เชื่อมโยงไปถึงผลได้ เรียกว่า “อรรถปฏิสัมพันธ์”

๒. ความรู้แตกฉานในธรรม อันหมายถึงปรีชารู้แจ้งชัดในหลัก ในอรรถาธิบายพิสดาร
ก็ยังสามารถจับใจความมาตั้งเป็นกระทู้หรือหัวข้อได้ เห็นผลอย่างหนึ่ง ก็ยังสามารถสืบสาว
กลับมาหาเหตุได้ เรียกว่า “ธรรมปฏิสัมพันธ์”

๓. ความรู้แตกฉานในนิรุตติ อันหมายถึง ปรีชารู้แจ้งในภาษาดั้งเดิม รากศัพท์เดิม
รู้ศัพท์ถ้อยคำบัญญัติ และภาษาต่าง ๆ เข้าใจใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจ และเห็นตามได้มี
ความสามารถอธิบาย ชี้แจงให้ละเอียดเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจตามรูปศัพท์เดิมว่าเป็นมาอย่างไร เพื่อให้
ผู้อ่านเข้าใจและเห็นตามได้ เรียกว่า “นิรุตติปฏิสัมพันธ์”

๔. ความรู้แตกฉานในปฏิภาณ อันหมายถึง ปรีชารู้แจ้งชัดในความคิดทันกาล มีไหว
พริบซิมชาบในความรู้ที่มีอยู่ เอามาเชื่อมโยงเข้าสร้างความคิดและเหตุผลขึ้นใหม่ ใช้ประโยชน์ได้
เหมาะสมถูกต้องเข้ากับเรื่อง กรณีและเหตุการณ์เรียกว่า “ปฏิภาณปฏิสัมพันธ์”^{๒๓}

วิชา พึงบำเพ็ญให้มีขึ้นได้ เนื่องจากธรรมทั้งหลายแยกประเภทเป็นชั้นๆ อย่างตนะ
ธาตุ อินทรีย์ สังขะ และปัจจุสมุปบาท เป็นต้นที่เป็นพื้นฐานของวิชา อาศัยวิสุทธิ ๒ คือ สิลวิ
สุทธิ และจิตตวิสุทธิเป็นรากเหง้า วิสุทธิ ๕ คือ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคค
ญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิเป็นลำดับ^{๒๔} ของวิชา
เพราะฉะนั้นเมื่อนุชยสังสมความรู้โดยการเล่าเรียน และได้ถามในธรรมะเหล่านั้นแล้ว ทำวิสุทธิ
๒ เป็นรากเหง้าให้สมบูรณ์ ทำวิสุทธิ ๕ ที่เป็นลำดับให้ถึงพร้อม ก็สามารถบำเพ็ญวิชาให้
เกิดขึ้นได้ ดังเช่นภูมิของความรู้ที่ว่าขั้น ๕ คือ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น
และวิญญาณขั้น ขั้นทั้ง ๕ เหล่านี้มีธรรมชาติไม่คงที่ ย่อมสลายเสื่อมโทรมไป เพราะแดด ลม
หนาว ร้อน เป็นต้น

ดังนั้นอันสงสการเจริญมรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นเหตุให้เกิดวิชา คือ ความรู้ ความรู้ทั่วถึง
ตามความเป็นจริง หรือตรงตามความเป็นจริง เป็นธรรมฝ่ายกุศล มีลักษณะสามารถตัดอวิชชาให้
ขาดสิ้น วิชาเปรียบเหมือนแสงสว่าง ย่อมกำจัดความมืด คือ อวิชชาให้หมดสิ้นไป และทำแสง
สว่าง คือ วิชาให้ปรากฏ รู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ รู้แจ้งในทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และ
ทางปฏิบัติเพื่อถึงความดับทุกข์ คือ ก้าวพ้นโลกทั้งปวงไม่ยึดติดอยู่กับโลก รู้แจ้งโลก เป็นความรู้

^{๒๓} จ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๖/๑๒๓.

^{๒๔} พระพิมพ์ธรรม อาศภมหาเถร, วิปัสสนาที่ปณีตภา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ พี แอนด์ โฟร์, ๒๕๒๖),

ชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาตามความเป็นจริง และวิชาจัดเป็นคุณธรรมสำคัญที่โลกต้องอาศัยมากกว่าอย่างอื่น เพราะเป็นแสงสว่างที่ส่องทางดำเนิน เพื่อความหลุดพ้นทุกข์ทั้งในปัจจุบัน และอนาคตได้ ดังนั้น วิชาในพระ พุทธศาสนาจึงหมายถึง ความรู้ทั่ว ความรู้รอบ ความรู้แจ้งที่สามารถกำจัดกิเลสได้ตามลำดับขั้น ซึ่งก็มีศัพท์ที่เป็นชื่อใช้แทนกันได้ เช่น ญาณ ปัญญา วิปัสสนา และสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นผลที่ได้มาจากการเจริญเจริญมรรคมีองค์ ๘

๒.๕ บทสรุป

มรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นหลักธรรมที่แสดงถึงทัศนะและปัญญา โดยให้เส้นทางสายกลาง เพราะมรรคมีองค์ ๘ ประการเป็นธรรมอันประเสริฐ อันนำไปสู่ความสงบและความหลุดพ้น มีอยู่ ๘ ประเภท คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ คือความเข้าใจถูกต้อง (๒) สัมมาสังกัปปะ คือความใส่ใจถูกต้อง (๓) สัมมาวาจา คือการพูดจาถูกต้อง (๔) สัมมากัมมันตะ คือการกระทำถูกต้อง (๕) สัมมาอาชีวะ คือการดำรงชีพถูกต้อง (๖) สัมมาวายามะ คือความพากเพียรถูกต้อง (๗) สัมมาสติ คือการระลึกประจําใจถูกต้อง และ (๘) สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่นถูกต้อง เป็นหลักธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติทางจิตจึงละเอียดอ่อนลึกซึ้งมากกว่าหลักธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติทางกายถ้ามองมรรค ๘ ตามนัยพระพุทธศาสนา คือสิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญาผู้เจริญตามมรรคมีองค์ ๘ บริบูรณ์แล้วย่อมได้จึงเป็นเหตุให้เกิดวิชา คือ ความรู้ ความรู้ทั่วถึงตามความเป็นจริง หรือตรงตามความเป็นจริง เป็นธรรมฝ่ายกุศล มีลักษณะสามารถตัดอวิชชาให้ขาดสิ้น วิชาเปรียบเหมือนแสงสว่าง เพราะเป็นแสงสว่างที่ส่องทางดำเนิน เพื่อความหลุดพ้นทุกข์ทั้งในปัจจุบัน และอนาคตได้ สามารถกำจัดกิเลสได้ตามลำดับขั้น ซึ่งก็มีศัพท์ที่เป็นชื่อใช้แทนกันได้ เช่น ญาณ ปัญญา วิปัสสนา และสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เป็นผลที่ได้มาจากการเจริญเจริญมรรคมีองค์ ๘